

ВІДГУК
офіційного опонента,
доктора психологічних наук, професора
Чернобровкіна Володимира Миколайовича
на дисертацію Клочек Лілії Валентинівни
«ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
ВЗАЄМОДІЇ», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

На сучасному етапі становлення Української держави, в умовах стрімких суспільно-політичних трансформацій проблема соціальної справедливості у педагогічній взаємодії має високу актуальність і соціальну значущість. Основними орієнтирами державної політики у сфері освіти сьогодні є людиноцентризм (на відміну від соціоцентризму, який переважав досить тривалий період часу у вітчизняній системі освіти), рівність прав і свобод учасників освітнього процесу (право на власну точку зору, право на помилку, право на вільний вибір), організація особистісно-орієнтованого середовища взаємодії, в якому до учня, починаючи з найранніших етапів його розвитку, проявляється ставлення як до унікальної особистості.

Актуалізація питання ціnnісного, справедливого ставлення педагогів до учнів фокусує увагу педагогічної та психологічної науки на смислоціnnісних основах буття людини, його екзистенціальній сутності. Ці ціnnісні орієнтири сприяють становленню такої освіти, яка за виразом Л. С. Виготського, здатна перейти від безособових систем до долі кожної особистості, від культури корисності до культури гідності (О. Г. Асмолов).

Дисертаційне дослідження Л. В. Клочек присвячене комплексному вивченняю проблеми справедливого ставлення вчителя до учнів у процесі взаємодії з ними, в якому ґрунтовно вивчено чинники, структуру, механізми розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії, шляхи її

досягнення. Все це підтверджує високу теоретичну значущість і практичне значення проблеми, що розглядається.

Теоретичний аналіз значної кількості зарубіжних і вітчизняних наукових праць з філософії, психології, педагогіки, присвячених проблемі справедливості забезпечив цілісне її вивчення в дисертаційному дослідженні.

Робота чітко структурована, має п'ять розділів, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел, який налічує 568 найменувань, з них 38 англійською мовою та додатки.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми соціальної справедливості» дисерантка розкрила наукове підґрунтя дослідження означеної проблеми, розглянула поняття справедливості у міждисциплінарному вимірі, проаналізувала наукові підходи до вивчення змісту та сутності соціальної справедливості у психології, визначила чинники, структурні складові та процесуальні основи справедливості у соціальній взаємодії, описала феноменологію соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. На основі такого аналізу дисерантка визначила соціальну справедливість у педагогічній взаємодії як таке ставлення вчителя до учня, що «виявляється в об'єктивному оцінюванні вчителем учебних досягнень та поведінки школярів, гуманному ставленні до них, у мотивації педагога бути принциповим і вимогливим та одночасно розуміти кожного учня, зважати на його індивідуальні очікування, готовності співпрацювати, конструктивно вирішувати протиріччя, що виникають у педагогічній реальності».

У другому розділі дисертації «Психологічні основи вивчення соціальної справедливості у педагогічній взаємодії» здійснено психологічний аналіз соціальної справедливості у професійній позиції вчителя, описано генезу уявлень про соціальну справедливість в учасників педагогічної взаємодії (ранній, дошкільний, молодший шкільний вік, підлітковий та юнацький вік), висвітлено особливості ціннісного ставлення вчителя до явища соціальної

справедливості, психологічні особливості розвитку соціальної справедливості у взаємодії вчителів і учнів.

Соціальна справедливість у педагогічній взаємодії, яка досягається шляхом налагодження чесних, правдивих, рівноправних взаємин педагогів і школярів, розглядається авторкою дослідження як складне утворення, структура якого включає когнітивну, емоційно-оцінну та поведінкову складові.

Розроблена авторкою концепція дослідження презентована у третьому розділі дисертації «Концептуальна парадигма розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії», у якому обґрунтовано ціннісно-діалогічний підхід розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії; висвітлено його принципи (об'єктивизація цінності соціальної справедливості вчителя; трансформація мотиву справедливих дій учителя в його професійну цінність соціальної справедливості; співвідносність суспільної, особистісної та професійної цінностей учителя; актуалізація ціннісно-смислових позицій учасників педагогічної взаємодії щодо соціальної справедливості в процесі діалогічного спілкування); охарактеризовано соціальні умови (полісуб'єктність зв'язків в освітньому процесі, співтворчість його учасників, демократичний стиль педагогічного спілкування вчителя) та психологічні чинники (рефлексивність, відповідальність, емпатійність, толерантність, комунікабельність), розкрито структуру (когнітивно-інформаційну, емоційно ціннісну, мотиваційно-конативну складові), психологічні механізми розвитку соціальної справедливості вчителя (цинісна рефлексія, соціальна ідентифікація, ціннісна саморегуляція); презентовано модель розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії, в основі якої лежить ціннісно-діалогічна парадигма, яка репрезентована в межах ціннісно-діалогічного підходу щодо вивчення досліджуваного явища.

Заслуговує на схвалення значний обсяг емпіричного дослідження, наведеного у четвертому розділі дисертації «Експериментальне дослідження процесу розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії», у якому висвітлено результати вивчення впливу соціальних умов і психологічних чинників на розвиток соціальної справедливості у педагогічній взаємодії, визначено критерії та рівні розвитку соціальної справедливості вчителів, проаналізовано кількісні та якісні показники розвитку складових і механізмів зазначеного утворення, обґрунтуються закономірності розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії.

Емпіричне дослідження проводилося у чотири етапи. Завдання першого етапу – вивчення соціальних умов і психологічних чинників соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. На другому етапі було виявлено особливості розвитку складових соціальної справедливості вчителів. На третьому – досліджувалося становлення механізмів розвитку досліджуваного утворення. На четвертому етапі вивчалися ціннісні установки учнів щодо соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. Вибірку дослідження склали 469 учителів загальноосвітніх навчальних закладів з різним педагогічним стажем та 517 учнів середніх і старших класів. Такий обсяг вибірки, а також застосування у дослідженні методів математичної статистики дозволили Л. В. Клочек отримати надійні результати, які були якісно і кількісно проаналізовано.

У п'ятому розділі дисертації «Психологічний супровід підвищення потенціалу розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії» презентовано зміст та процесуальні аспекти організації психологічного супроводу підвищення потенціалу розвитку соціальної справедливості у взаємодії учасників освітнього процесу, висвітлено динаміку розвитку соціальної справедливості вчителів, констатовано зміни в ціннісних установках учнів, сформульовано практичні рекомендації для адміністрацій

навчальних закладів, учителів, психологів відносно розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії. Мета психологічного супроводу полягала в створенні умов для актуалізації цінності соціальної справедливості у вчителів, її розвитку до масштабів однієї з домінантних професійних цінностей, що визначає вектор моральної поведінки педагога у взаєминах з учнями. У формувальній частині дослідження було використано різні форми, методи і технології роботи з учителями: міні-лекції, бесіди, дискусії, тренінг.

Ефективність розробленої авторкою системи психологічних засобів з підвищення потенціалу розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії доведена через порівняння показників респондентів експериментальної та контрольної груп після формувальних впливів. На основі аналізу результатів математико-статистичної перевірки показана достовірність відмінностей між показниками залежних і незалежних вибірок на етапі контрольного зрізу. Констатовано позитивні зрушення в розвитку складових соціальної справедливості вчителів в умовах формувальних впливів.

Основні результати дослідження презентовано у 46-ти одноосібних публікаціях, з них – 1 монографія, 6 – у фахових наукометричних виданнях України, 3 – у зарубіжних фахових періодичних виданнях, 19 – у вітчизняних фахових виданнях, 11 – у збірниках матеріалів конференцій, 6 – в інших виданнях, у тому числі 4 – в зарубіжних.

Оцінюючи загалом високий теоретико-методологічний та методичний рівень проведеного Л. В. Клочек дослідження, доцільно зупинитися на деяких зауваженнях і побажаннях:

1. Визначення поняття «соціальна справедливість у педагогічній взаємодії», запропоноване автором, окреслює теоретико-прикладні межі аналізу та формулюється, виходячи із загальної логіки дослідження. Однак, на нашу думку, в авторському визначенні не повною мірою відображаються

взаємозв'язки між учителем і учнями, які (учні) у процесі досягнення соціальної справедливості під час взаємодії з педагогом виявляють власну позицію та активні дії, спрямовані на її досягнення. В цьому контексті постають нові питання, пов'язані з тим, наскільки прагнення і домагання учнів (особливо підлітків) стосовно соціальної справедливості можуть маркувати її реальне втілення у процес педагогічної взаємодії, і, отже, наскільки права рівності і справедливості реалізуються відносно вчителя у цьому процесі (адже відомо, що учні підліткового віку схильні випробовувати психологічні межі дорослих, вчителів, не завжди враховуючи права і свободи інших людей).

2. На наш погляд, слушною є думка автора про те, що у взаємодії з учнями для досягнення порозуміння, вчитель має враховувати їхні уявлення про соціальну справедливість. Зважаючи, що в індивідуальному досвіді педагога зберігається поетапність розвитку уявлень про це явище, дисерантка висвітлила їх генезу. У генезі уявлень про соціальну справедливість в учасників педагогічної взаємодії, яка була презентована у другому розділі дисертації, на наш погляд, варто було більш глибоко і детально висвітлити саме у віковий аспект розвитку школярів (молодший шкільний вік, підлітковий вік, старший шкільний вік). Це, на наш погляд, збагатило б роботу детальною характеристикою розвитку уявлень про справедливість на різних етапах дитинства, у тому числі в підлітковому віці, що сприяло б розгляду соціальної справедливості як феномена, що формується і реалізується у двосторонній взаємодії вчителів і дітей.

3. Висвітлюючи результати емпіричного дослідження, дисерантка здійснила детальний аналіз впливу соціальних умов і психологічних чинників, а також особливостей розвитку структурних складових і механізмів соціальної справедливості у вчителів. Щодо учнів, то в роботі представлено лише вивчення ціннісних установок учнів відносно досліджуваного явища. На наш

погляд, більш детальний аналіз ролі школярів у досягненні соціальної справедливості у їхній взаємодії з педагогами зробив б роботу ґрунтовнішою і глибшою за змістом.

4. Результати емпіричного дослідження подані у четвертому розділі дисертації таким чином, що висвітлюються особливості розвитку складових соціальної справедливості та психологічних механізмів у вчителів з різним педагогічним стажем. Вважаємо, що в п'ятому розділі в презентованому змісті програми підвищення потенціалу розвитку соціальної справедливості у педагогічній взаємодії доцільно було б чітко вказати, які з обґрунтованих психологічних засобів є більш дієвими для молодих учителів та вчителів з достатнім педагогічним досвідом.

5. Вважаємо, що формувальна частина дослідження значно виграла б, якби була проведена у вигляді психологічного супроводу не лише вчителів, а й учнів. Оскільки учні склали численну вибірку на констатувальному етапі дослідження, було б логічно перевірити у формувальному форматі дослідження можливість трансформації уявлень дітей про соціальну справедливість у переконання або ціннісні орієнтації.

6. Варто також вказати на певну категоричність і моральну імперативність у деяких висловленнях авторки (наприклад, у вступі (с. 19) – «в період соціальних і політичних криз, боротьби з корупцією, недотримання законів <...> кожен пересічний громадянин усвідомлює себе соціально незахищеним...»; (стор. 28-29) – «запронована модель <...>, психологічна програма <...> можуть бути використані в практиці роботи адміністрації, психологів, соціальних педагогів загальноосвітніх закладів з учителями з метою морального вдосконалення останніх» тощо).

Однак висвітлені зауваження та побажання не впливають на загальну високу оцінку проведеного наукового дослідження Клочек Лілії Валентинівни.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що дисертаційна робота Л. В. Клочек має наукову новизну, теоретичну і практичну значущість.

Зміст автореферату розкриває особливості проведеного дослідження та відповідає тексту і висновкам дисертації.

Отже, на основі аналізу дисертації, автореферату та публікацій можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження «Психологія соціальної справедливості у педагогічній взаємодії» відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «від 24.07.2013 р. № 567», (з урахуванням змін згідно постанови Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 656), а його авторка, Клочек Лілія Валентинівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

В. М. Чернобровкін

